

резолютивній частині рішення приймаються саме даною службовою особою, то відповідні реквізити і підпис засвідчують цю обставину і теоретиками, і практиками «прив'язуються» (відносяться) саме до резолютивної частини постанови.

Отже, остання частина розглядуваної постанови може бути викладена в двох описаних варіантах, що повною мірою відповідатиме і вимогам закону, і логіці процесуального оформлення прийнятого рішення у дослідчому кримінальному процесі.

На завершення відзначимо, що прийняте слідчим, прокурором або суддею рішення про порушення кримінальної справи затвердженню вищою службовою особою не підлягає, і наявність відповідного підпису тієї чи іншої особи надає даному процесуальному акту не тільки властивості правової завершеності, а й достатньої юридичної сили, яка породжує у зовнішньому середовищі певні правові відносини, пов'язані з його беззаперечним виконанням.

Зі сказаного становлять виняток лише ті рішення про порушення кримінальної справи, які прийняті особою, що провадить дізнання. Згідно із законом остання не володіє процесуальною самостійністю слідчого і тому всі рішення, які нею виносяться, у тому числі й про порушення кримінальної справи, повинні бути затвердженими начальником органу дізнання. Тільки після цього вони набувають необхідної юридичної сили і можуть бути спрямовані за межі даного органу дізнання для виконання.

Надійшла до редколегії 15.11.97

В. ТРУБНИКОВ, проф. НЮА України

АДМІНІСТРАТИВНИЙ НАГЛЯД ЗА ОСОБАМИ, ЗВІЛЬНЕНИМИ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Адміністративний нагляд (далі — нагляд) органів внутрішніх справ за особами, звільненими з місць позбавлення волі, передбачений Законом України від 1 грудня 1994 р. «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» (далі — Закон), яким визначені умови та порядок встановлення і здійснення нагляду за окремими категоріями раніше судимих осіб та їх обов'язки.

Нагляд не є якимось тимчасовим заходом впливу на раніше судимих. Його слід розглядати як систему тимчасових примусових профілактичних заходів (спостереження та контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, котрі здійснюються органами внутрішніх справ.

Законом визначені два основних завдання нагляду: 1) попередження вчинення злочинів окремими особами, звільненими з місць позбавлення волі; 2) здійснення виховного впливу на них.

Згідно зі ст. 120 ВТК України та з урахуванням положень, передбачених Законом, нагляд встановлюється за такими категоріями звільнених з місць позбавлення волі: а) визнаними судами особливо небезпечними рецидивістами; б) засудженими до позбавлення волі за тяжкі злочини; в) засудженими два і більше рази до позбавлення волі за умисні злочини; г) засудженими до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

За винятком особливо небезпечних рецидивістів нагляд може бути встановлений у таких випадках: а) якщо під час відбування покарання поведінка засуджених свідчила, що вони уперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства; б) якщо вони після відбування покарання, недивлячись на попередження органів внутрішніх справ, систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, вчиняють інші правопорушення.

У ст. 3 Закону передбачений вичерпний перелік категорій звільнених з місць позбавлення волі, за якими може бути встановлений нагляд. Поширювальному тлумаченню даний перелік не підлягає.

Згідно зі ст. 5 Закону нагляд встановлюється: 1) щодо осіб, зазначених в пп. «а» та «б» ст. 3 Закону, — в судовому засіданні одноособово суддею районного (міського) суду по місцезнаходженню ВТУ за поданням начальника ВТУ; 2) щодо осіб, зазначених в п. «в» Закону, — в судовому засіданні одноособово суддею районного (міського) суду по місцепроживанню особи, звільненої з місць позбавлення волі, за поданням начальника органу внутрішніх справ.

Разом з поданням в суд надсилаються копія вироку і матеріали, які свідчать про необхідність встановлення нагляду за відповідною особою.

В судове засідання викликається особа, щодо якої внесено подання про встановлення нагляду, а за її клопотанням — її захисник, а також представник органу, начальник якого вніс подання.

Розгляд питання розпочинається промовою про зміст подання і матеріалів, що надійшли разом з ним, після чого заслуховується пояснення осіб, які з'явилися у судове засідання. Після розгляду справи суддя виходить у дорадчу кімнату для

прийняття рішення, після чого повертається в зал засідань і оголошує постанову про встановлення нагляду. Постанова судді оскарженню не підлягає, але може бути оскаржена в порядку нагляду. Постанова судді надсилається для виконання начальнику районного (міського) відділу (управління) внутрішніх справ за місцем проживання особи, щодо якої встановлений нагляд, а у випадках, передбачених пп. «а», «б» та «г» ст. 3 Закону, — начальнику ВТУ. Адміністрація ВТУ надсилає постанову судді для виконання органу внутрішніх справ за обраним піднаглядом місцем проживання в день його звільнення.

Аналіз ст. 3 Закону дає змогу визначити критерії, встановлені для характеристики звільнених з місць позбавлення волі. Підставами визнання особи піднаглядом є: 1) наявність незнятих і непогашених певних судимостей за умисні злочини; 2) відбуття покарання у виді позбавлення волі за раніше вчинені злочини.

До поняття «певні судимості» входять ті з них, які виникли у особи: по-перше, при засудженні за тяжкий чи умисний злочин або за кілька інших умисних злочинів; по-друге, при реальному засудженні саме до позбавлення волі; по-третє, ці судимості не повинні бути погашені або зняті.

Дані підстави визнання особи піднаглядом можуть бути названі **загальними**, оскільки ними мають керуватися судді в кожному конкретному випадку розгляду питання про можливість встановлення нагляду.

Цими ж загальними підставами слід керуватись й при вирішенні питання про встановлення нагляду відносно особливо небезпечних рецидивістів. Згідно з п. «а» ст. 3 Закону відносно особливо небезпечних рецидивістів нагляд встановлюється незалежно від їх поведінки в місцях позбавлення волі при відбутті покарання за останній злочин або після звільнення від покарання. Із цього випливає, що нагляд за особливо небезпечними рецидивістами встановлюється у зв'язку зі злочином, покарання за який вони відбули. Неодноразове вчинення особливо небезпечними рецидивістами умисних злочинів свідчить про наявність у них усталеної антисуспільної установки і дає підстави зважати, що після звільнення з місць позбавлення волі у них виникає високий ступінь імовірності повторного вчинення злочину. Крім того, неодноразові судимості таких осіб припускають можливість вчинення ними суспільно небезпечних діянь навіть під впливом незначних зовнішніх спонукальних умов, іноді при цілком сприятливій об'єктивній обстановці. Саме ці обставини й обумовили те, що законодавець відносно особливо небезпечних рецидивістів приписує

встановлення нагляду без урахування їх поведінки в місцях позбавлення волі.

Відносно інших категорій звільнених з місць позбавлення волі, зазначених в пп. «б» — «г» ст. 3 Закону, то цих загальних підстав ще не досить, бо встановлення нагляду прямо залежить від їх поведінки в місцях позбавлення волі або після звільнення.

Другою підставою (їх можна назвати **спеціальною**) для визнання особи піднаглядовою тут виступає факт її антисупільної поведінки в місцях позбавлення волі або після звільнення і небезпеки для суспільства. Якщо загальні підстави для встановлення нагляду визначаються виходячи з правового становища особи, то спеціальні підстави можуть бути встановлені тільки в результаті дослідження і оцінки її поведінки в місцях позбавлення волі або після звільнення. Причому, якщо для визнання особи (особливо небезпечною рецидивіста) піднаглядовою досить наявності загальних підстав, то щодо трьох інших категорій звільнених (пп. «б» — «г» ст. 3 Закону) необхідним є поєднання загальних та спеціальних підстав.

На практиці застосування нагляду нерідко припускаються таких помилок: 1) виносяться постанови відносно осіб, які не вчиняли тяжкого злочину; 2) мають місце випадки оформлення відповідних документів відносно осіб, які вчинили умисний злочин, але не засуджувалися до позбавлення волі; 3) іноді нагляд встановлюється за особами, які вчинили два чи більше умисних злочинів, а не які судилися до позбавлення волі за два чи більше умисних злочинів. Інакше кажучи, практичні працівники виходять з кількості вчинених злочинів, а не з кількості вироків суду, за якими дана особа два чи більше разів засуджена до позбавлення волі.

Офіційними документами для визнання особи піднаглядовою є:

а) відносно особливо небезпечних рецидивістів — вирок суду, що набрав чинності, за яким дану особу визнано особливо небезпечним рецидивістом;

б) відносно судимих до позбавлення волі за тяжкі злочини або судимих два чи більше рази до позбавлення волі, якщо їх поведінка в період відбування покарання в місцях позбавлення волі свідчить про стійке небажання стати на шлях виправлення і які залишаються небезпечними для суспільства, — матеріали адміністрації ВТУ, що підтверджують таку поведінку засуджених; а також засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів;

в) відносно судимих до позбавлення волі за тяжкі злочини або судимих два і більше рази до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбуття покарання систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, вчиняють інші правопорушення і, незважаючи на попередження органів внутрішніх справ, продовжують вести антисуспільний спосіб життя, — матеріали органу внутрішніх справ за місцем проживання, які свідчать, що особа, звільнена з місця позбавлення волі, веде антисуспільний спосіб життя¹.

Для законного і обгрунтованого призначення нагляду важливе значення має правильне вирішення питання про розмежування понять «судимий до позбавлення волі за тяжкий злочин» та «судимий два і більше рази до позбавлення волі за будь-який умисний злочин». Так, судимими за тяжкі злочини визнаються особи, які були засуджені до позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину і відбули це покарання в місцях позбавлення волі. Причому із смислу ст. 3 Закону випливає, що судимою за тяжкий злочин визнається особа, яка відбула покарання у виді позбавлення волі, призначене судом за цей злочин, і судимість якої на момент встановлення нагляду не була погашена або знята у встановленому законом порядку. Під судимими за тяжкий злочин слід розуміти й осіб, які після відбуття покарання у виді позбавлення волі за тяжкий злочин вчинили умисний нетяжкий злочин і відбули за нього покарання, пов'язане з позбавленням волі.

Слід відмітити недостатньо чітке визначення поняття «судимий за тяжкий злочин», що міститься в чинному законодавстві. Так, в пп. «б» і «в» ст. 3 Закону зазначається, що нагляд застосовується відносно «засуджених до позбавлення волі за тяжкі злочини», а в ст. 120 ВТК передбачається, що нагляд встановлюється за «особами, які відбули покарання за тяжкі злочини».

Перелік тяжких злочинів, що міститься в ст. 7¹ КК, на нашу думку, не може бути взятий за основу при призначенні нагляду. Важко уявити ситуацію, коли б виникла необхідність встановлювати нагляд за особами, засудженими за винесення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, якщо це спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 176 КК), примушення давати показання при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 175 КК) та низку інших посадових і господарських

¹ В ст. 4 Закону ці офіційні документи називаються «підставами». Гадаємо, що цей термін застосований не зовсім вдало. Більш правильно розглядати антисуспільну поведінку як спеціальну підставу для визнання певних категорій осіб піднаглядними, а документи, що фіксують цю поведінку осіб, — як умову визнання їх такими.

злочинів. Крім того, аналіз матеріалів судової практики показав, що з обстежених 230 осіб, судимих за злісне порушення правил нагляду, не було жодного піднаглядового, відносно якого був встановлений нагляд у зв'язку із вчиненням перелічених вище злочинів. У зв'язку з цим доцільно в законодавчому порядку встановити перелік тяжких злочинів (наприклад, особливо небезпечні злочини проти держави, ст.ст. 69, 69³, 81³, 82⁴, 86, 89³, 94, 102, 117, 121, 145², 206², 206³, 208, 217², 222, 223, 229—229⁷), судимість за які при наявності інших обов'язкових умов була б підставою для застосування нагляду. Зокрема, такий перелік можна було б встановити як примітку до ст. 3 Закону. Відомою мірою це призведе до розширення кола злочинів, засудження за які було б підставою для застосування нагляду. Аргументи працівників органів внутрішніх справ, які зводяться до того, що розширення кола піднаглядових осіб призведе до послаблення дійовості контролю за їх поведінкою внаслідок додаткового навантаження на органи внутрішніх справ, є непереконаливими. Розглядуване питання може бути вирішено при належній організації нагляду. Крім того, необхідність встановлення нагляду за особами, які вчиняють перелічені вище злочини, обумовлюється не стільки тяжкістю (караністю), скільки «рецидивно-небезпечністю» цих осіб.

Що стосується характеристики судимості осіб, засуджених два і більше рази до позбавлення волі за будь-який умисний злочин, то, по-перше, потрібні як мінімум дві судимості за будь-які умисні злочини, причому не має значення, за які умисні злочини є судимості, важливо, щоб їх було не менше двох; по-друге, необхідно, щоб кожна з двох судимостей за умисні злочини була пов'язана з підбуттям покарання в місцях позбавлення волі; по-третє, ці дві судимості за будь-які умисні злочини не повинні бути погашені або зняті в передбаченому законом порядку на момент встановлення нагляду.

Для встановлення нагляду за цими особами слід з'ясувати, що особа була два і більше рази судимою обов'язково за умисні злочини за умови призначення позбавлення волі за кожне з них. При цьому не має значення, чи звільнювалася раніше особа, судима два і більше рази за умисні злочини, з місць позбавлення волі. Так, підпадає під нагляд засуджений до позбавлення волі за будь-який умисний злочин і знову засуджений в період відбування покарання за умисний злочин, навіть такий, що не є тяжким.

Якщо особа має непогашену судимість за умисний злочин і відбуває покарання у ВТУ за злочин, який не є тяжким, нагляд може бути встановлений саме за ознакою дворазової судимості до позбавлення волі за будь-який умисний злочин.

Відносно неодноразово судимих до позбавлення волі осіб слід ретельно перевіряти, чи не погашені (або не зняті) попередні судимості.

Встановлення нагляду можливо відносно осіб, що досягли 18 років, які відбували покарання у ВТУ і звільнялися звідти чи із ВТУ, куди вони були переведені по досягненні повноліття. Оскільки нагляд застосовується відносно повнолітніх осіб, остільки не повинні підлягати обліку порушення режиму, допущені у неповнолітньому віці.

Осіб, які раніше звільнялися з місць позбавлення волі до повного відбуття призначеного строку покарання умовно-достроково і знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання, характеризують такі особливості: а) фактично тут йдеться про рецидив злочинів у період так званого випробного строку (невідбутої частини покарання при умовно-достроковому звільненні); б) потрібно, щоб дані особи за вчинення нового умисного злочину були засуджені до позбавлення волі і реально відбували покарання в одному з видів ВТУ. При цьому в разі вирішення питання про встановлення нагляду строк покарання у виді позбавлення волі значення не має; в) зазначені особи як мінімум вже удруге засуджуються до покарання у виді позбавлення волі і повторно звільняються з місць позбавлення волі; г) ураховуючи, що ці особи не виправдали виявленого їм довір'я при застосуванні пільгових (заохочувальних) підстав звільнення (ст. 52 КК), в подальшому заборонено застосування до них умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Для звільнених з місць позбавлення волі по відбутті покарання за вчинений ними тяжкий злочин, вчинення двох чи більше умисних злочинів підставою встановлення нагляду служать матеріали адміністрації ВТУ, які підтверджують їх стійке небажання стати на шлях виправлення. Така антисуспільна поведінка особи в місцях позбавлення волі свідчить про те, що вона не виправилася, тобто мета спеціального попередження, передбачена ст. 22 КК, не була повністю досягнута.

В п. «в» ст. 3 Закону передбачена й третя категорія осіб, за якими може бути встановлений нагляд. Це судимі до позбавлення волі за тяжкі злочини або судимі два і більше рази до позбавлення волі за будь-які умисні злочини, якщо після відбуття покарання або умовно-дострокового звільнення від покарання вони систематично порушують громадський порядок, права інших громадян, вчиняють інші правопорушення, незважаючи на попередження органів внутрішніх справ про припинення антисуспільного способу життя.

На практиці виникає питання про можливість встановлення нагляду відносно засуджених до позбавлення волі, якими

невідбута частина покарання замінена більш м'яким видом покарання (наприклад, виправними роботами без позбавлення волі). Якщо законодавець визнав за необхідне встановлювати нагляд за умовно-достроково звільненими в разі, якщо вони ведуть антисуспільний спосіб життя, то застосування нагляду до осіб, якими невідбута частина позбавлення волі замінена більш м'яким видом покарання, законодавцем, безумовно, мається на увазі. Такий висновок підтверджується й тим, що як для застосування умовно-дострокового звільнення від покарання, так і для заміни невідбутої частини строку позбавлення волі іншим, більш м'яким покаранням передбачені одні й ті ж підстави: відбуття певного строку позбавлення волі та виправлення засудженого.

За загальним правилом, особи, зазначені в п. «в» Закону, є менш суспільно небезпечними. Відбуваючи покарання у ВТУ, вони не є злісними порушниками режиму. Такі особи, як правило, прагнуть до виправлення. Випадки ж порушень з їх боку, якщо вони мають місце, носять ситуативний характер. До даної групи відносяться особи, які, відбуваючи покарання у виді позбавлення волі, повністю усвідомили свою вину, розкаялися у вчиненому злочині, позитивно вели себе, проте звільняючись, не змогли протидіяти різним негативним чинникам і знову стали на шлях порушення громадського порядку, прав інших громадян, вчинення інших правопорушень.

Спеціальною підставою для встановлення нагляду за даною категорією звільнених є їх поведінка, яка свідчить про систематичне порушення ними громадського порядку, прав інших громадян, вчинення інших правопорушень після попередження органу внутрішніх справ про припинення антисуспільного способу життя. Під систематичним розуміється порушення не менше трьох разів правил громадського порядку і прав інших громадян. Між тим на практиці нагляд за зазначеними особами іноді встановлюється й після одно- чи дворазового порушення громадського порядку, прав інших громадян, вчинення інших правопорушень.

Особа, яка перебуває під наглядом, зобов'язана вести законслухняний спосіб життя, не порушувати громадський порядок та додержуватися згідно зі ст. 9 Закону таких правил: 1) прибути в зазначений ВТУ строк до обраного нею місця проживання і зареєструватися в органі внутрішніх справ; 2) з'являтися за викликом міліції в зазначений строк і давати усні та письмові пояснення з питань, пов'язаних з виконанням правил нагляду; 3) повідомляти працівників міліції, які здійснюють нагляд, про зміну місця роботи чи проживання, а також виїзд за межі району (місця) у службових справах; 4) в разі від'їзду в особистих справах з дозволу міліції до іншого

населеного пункту і перебування там понад доби зареєструватися в місцевому органі внутрішніх справ.

В ст. 10 Закону йдеться про обмеження, до яких відносяться: а) заборона виходити з будинку (квартири) у певний час, який не може перевищувати 8 годин на добу; б) заборона перебувати в певних місцях району (міста); в) заборона виїжджати або обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста); г) реєстрація в міліції від одного до чотирьох разів на місяць. Під час здійснення нагляду начальник органу внутрішніх справ з урахуванням особи піднаглядовою, його способу життя та поведінки має право змінювати (зменшувати чи збільшувати) обсяг цих обмежень.

Якщо правила нагляду являють собою загальні норми поведінки кожного піднаглядового, визначають межі його належної поведінки, то обмеження встановлюють конкретні норми поведінки і тому вони за своїм змістом вужче правил, розвиваються та доповнюють їх. В разі зміни поведінки піднаглядового в бік поліпшення обмеження мають послаблюватися, а якщо його поведінка погіршується, — посилюватися аж до застосування їх у повному обсязі.

Порядок здійснення нагляду передбачений в ст. 7 Закону. Нагляд здійснюється міліцією. Осіб, відносно яких встановлений нагляд, фотографують, а в разі необхідності у них беруть відбитки пальців. Працівники міліції зобов'язані систематично контролювати поведінку цих осіб, попереджати порушення ними громадського порядку та прав інших громадян, припиняти їх, проводити розшук осіб, які уникають нагляду.

Порушення правил нагляду тягне за собою адміністративну відповідальність (ст. 187 КпАП).

Згідно зі ст. 196¹ КК злісне порушення правил нагляду, передбачених Законом, якщо воно вчинено особою, до якої двічі протягом року застосовувалися адміністративні стягнення за такі ж (подібні) порушення, карається в кримінальному порядку. Кримінальна відповідальність настає також в разі самовільного залишення піднаглядовим місця проживання з метою ухилення від нагляду, а так само неприбуття без поважних причин у визначений строк до обраного місця проживання особи, відносно якої встановлено нагляд при звільненні з місць позбавлення волі.

Згідно зі ст. 6 Закону нагляд встановлюється на строк від одного до двох років і не може перевищувати строків, передбачених законом для погашення або зняття судимості.

За законодавством, яке діяло раніше (ст. 5 Положення від 26 липня 1966 р.), нагляд встановлювався за місцем постійного проживання після звільнення особи з місця позбавлення волі, але не пізніше трьох років зі дня такого звільнення.

Уведення законом такого строку пояснювалося тим, що з даним періодом пов'язана значна частина повторних злочинів. Проведене нами дослідження свідчить, що основна частина повторних злочинів, які вчиняють особи, що відбули покарання у виді позбавлення волі, припадає на період до трьох років з часу звільнення. При цьому 52,4 % злочинів припадає на перший рік після звільнення, потім інтенсивність рецидиву поступово збільшується.

В разі, якщо є підстави вважати, що особа, відносно якої встановлено нагляд, залишається небезпечною для суспільства, нагляд за поданням відповідного органу внутрішніх справ може бути продовжено у визначеному Законом порядку кожний раз ще на шість місяців, але не більше строку, передбаченого законом для погашення або зняття судимості.

В ст. 6 Закону передбачено, що строк нагляду розпочинається зі дня оголошення особі постанови судді про встановлення нагляду. Дійсно, якщо особа, за якою встановлюється нагляд, не знає про застосування до неї даного заходу, вона, природно, не може нести відповідальність за недодержання застосованих відносно неї обмежень.

Згідно зі ст. 8 Закону нагляд припиняється постановою судді за поданням начальника органу внутрішніх справ: а) в разі погашення або зняття судимості з піднаглядового; б) достроково, якщо піднаглядовий перестав бути небезпечним для суспільства і позитивно характеризується за місцем роботи та проживання.

Піднаглядовий може сам подати клопотання про зняття нагляду на підставах, зазначених в п. «а» ч. 1 ст. 8 Закону. В інших випадках нагляд припиняється автоматично: а) після закінчення строку, на який він встановлюється, якщо органом внутрішніх справ не подано клопотання про продовження нагляду або суддя відмовив у продовженні нагляду. У цьому разі строк нагляду минує по закінченні доби, що передує тому числу місяця, яке відповідає даті встановлення або продовження нагляду. Так, річний строк нагляду, встановлений 7 червня 1997 р. відносно засудженого А., минує у 24 години 6 червня 1997 р. В разі продовження за А. нагляду ще, наприклад, на шість місяців він, минує у 24 години 5 грудня 1997 р.; б) в разі засудження піднаглядового до позбавлення волі направленням його до місця відбування покарання; в) в разі смерті піднаглядного.

Порядок розгляду в суді питання про припинення нагляду здійснюється відповідно до вимог ч. 3 ст. 5 Закону.

Тільки протягом дії нагляду може бути вчинено порушення правил нагляду, яке за наявності відповідних умов тягне